

H O O F S T U K . 1 0 .O O R L O G .

Gedurende die laaste maande van 1899 het oorlogswolke dreifend oor die Transvaal en Oranje-Vrystaat saamgepak. Die samesprekings tussen Kruger en Milner oor die Uitlandergriewe het op 'n mislukking uitgeloop. Chamberlain het aangehou met sy troepeversendings na Suid-Afrika en het gehoop dat die druk wat hy daarmee op die Republieke uitgeoefen het, die verlangde stryd van Boerekant kon laat ontbrand. ¹⁾

Kruger het ingesien dat oorlog onvermydelik is. Maar hy was bereid om die Transvaal langs hierdie weg te laat gaan. Vir die Europese moond hede was dit ook duidelik dat die gedurige toevoer van Britse troepe na die Transvaalse grense niks anders as stryd voorspel het nie. Op 26 September het die Brusselse gesant van die Suid-Afrikaanse Republiek die regering aangeraai om onmiddellik 'n ultimatum aan die Britse regering te stuur om sy troepemagte binne bepaalde tyd van die grense van die Republieke te verwyder. Indien hy weier om hieraan gehoor te gee, moes die Republieke magte dadelik aanval voordat Engeland gereed is. ²⁾ Die vorige dag het Staatsekretaris F.W.Reitz reeds 'n ultimatum opgestel. Dit sou in die hande van die Britse Agent gestel word nadat die burgers hulle posisies op die grense ingeneem het. ³⁾

Op/.....

-
- 1). M.Hugo: Die Kruger-Ultimatum. Historiese Studies, Jaargang 4 Nr.3 on 4. Okt.-Des., 1943, bls.178. (M.A.-verhandeling, Universiteit van Pretoria, 1943).
 - 2). Leyds. Eenige Correspondentie Nr.187; Historiese Studies. Ibid., bls.191.
 - 3). Leyds. Eenige Correspondentie Nr.192; Ibid., bls. 91.

Op 27 en 28 September het die Eerste Volksraad in geheime sitting vergader. Die ultimatum is hier nie bespreek nie.⁴⁾ Op 28 en 29 September het beide Volksrade 'n gesamentlike sitting gehou.⁵⁾ Hier is voorgestel om 'n ultimatum aan die Britse regering te oorhandig. Indien die Britse troepe nie binne agt-en-veertig uur van die Republike se grense verwyder word nie, sou die oorlog aangesê word.⁶⁾ Die voorstel is breedvoerig bespreek en met slegs ses teenstemme aangeneem.⁷⁾

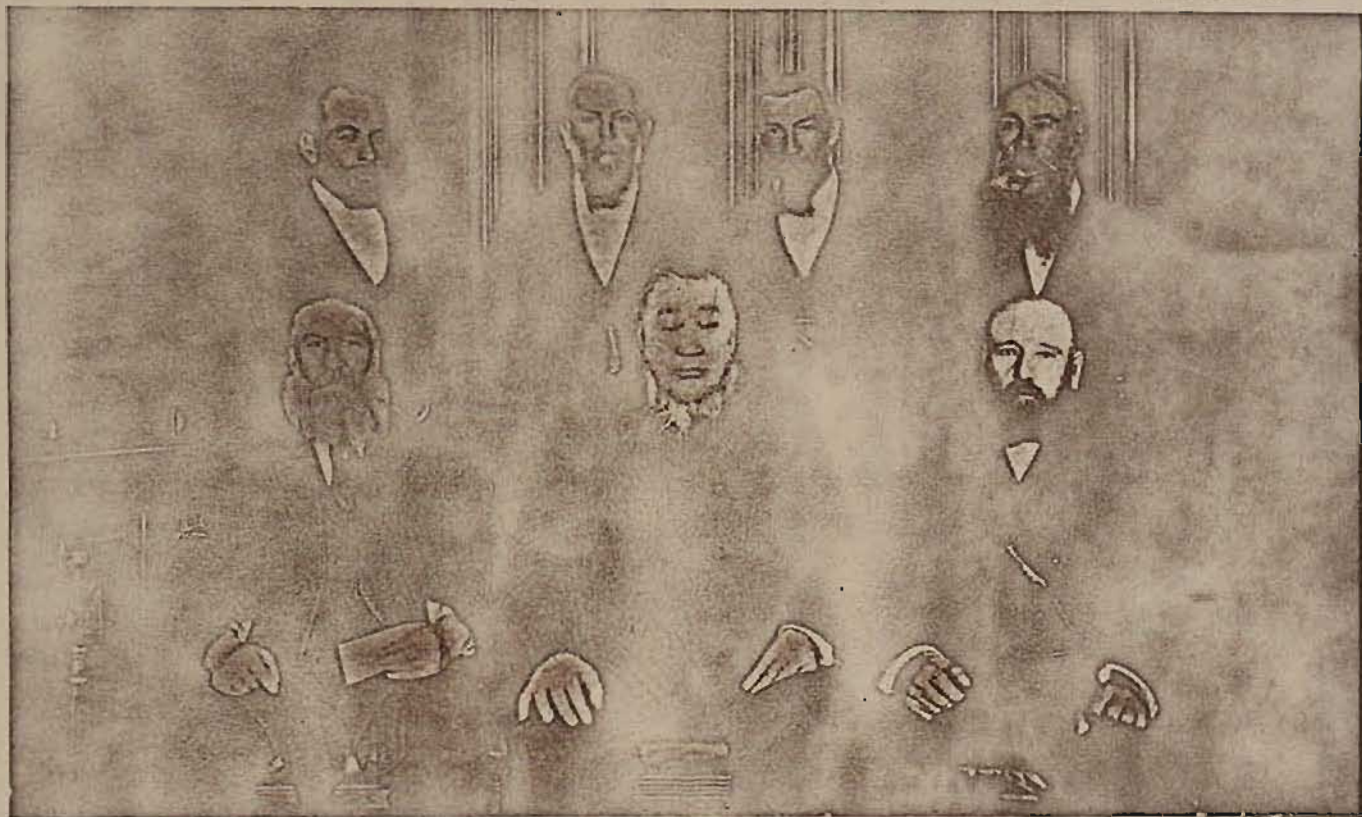
Op 28 September is besluit om volmag aan die regering op te dra.⁸⁾ Dieselfde dag is die burgers opgekommandeer en na die grense gestuur om die vernaamste posisies te beheer. 'n Herhaling van die Jameson-strooptog moes verhoed word.⁹⁾

Die opperbevel van die burgers aan die wesgrens van die Republiek is aan generaal Cronje toegesê terwyl hy ook/.....

-
- 4). Uitvoerende Raadsbesluite. (Geheim); Geheime Volksraadsnotules, 27 en 28 Sept. 1899.
- 5). Die notules van hierdie vergaderings ontbreek in die Argief.
- 6). Beëdigde verklaring van Pieter Cornelius Joubert, lid van die Tweede Volksraad, aan J.H. Breytenbach, Argief, Kaapstad, 1943. (Kopie in besit van Mnr. J.A. Mouton, Argivaris, Argief, Pretoria).
- 7). M. Hugo: Historiese Studies, Ibid., blse. 191 en 192 skryf:-
"Die bewerings dat genls. De la Rey, Botha en Lucas Meyer teen die oorlogsverklaring sou geprotest het, kan alleen gegrond wees as dit in die gekombineerde Volksraads-sittings van 28 en 29 September plaasgevind het." Dit is werklik hier bespreek en die volgende ses persone het volgens P.C. Joubert teengestem:- Louis Botha, Loveday, De la Rey, D. Joubert, Barnard en P.C. Joubert. L. Meyer word nie genoem nie.
- 8). E.V.R. 15/99, art. 1460a, 28 September 1899.
- 9). Historiese Studies, bls. 186: Sedert 1896 het President Kruger die Republiek stelselmatig bewapen;

J.A. Hobson: The War in South Africa. It's causes and Effects, bls. 128.

Die Uitvoerende Raad van die Suid-Afrikaanse Republiek in 1899: Agter, van links na regs: J. M. A. Wolmarans, F. W. Reitz (Staatssekretaris), genl. S. W. Burger en genl. J. H. Kock; voor: komdt.-genl. Piet Joubert, pres. Paul Kruger en genl. P. A. Cronjé.

—(Foto uit Penning.)

ook as Assistent-Kommandant-generaal aangestel is. ¹⁰⁾ Met hierdie aanstelling het hy die belangrikste militêre betrekking onder Kommandant-generaal Piet Joubert bekleë. As lid van die Uitvoerende Raad het hy saam met die ander lede in geheime sittings verkeer om besluite te neem. ¹¹⁾ Netsoos De la Rey en generaal Joubert was hy van die begin af teen 'n oorlog omdat hy Engeland te magtig vir die Republiek geag het. ¹²⁾

Nico Hofmeyr wat by die begin van die oorlog deur die Uitvoerende Raad as geskiedskrywer van die Suid-Afrikaanse Republiek aangestel is en Cronje se buurman was, het gedurende hierdie kommervolle dae baie intieme gesprekke met hom gevoer. ¹³⁾ Met 'n hardnekkigheid wat hom eie is, het Cronje volgehou dat daar geen oorlog sou wees nie. Die Voorsienigheid sou dit nie sover laat kom nie. Selfs toe hy na die wesfront as hoofgeneraal vertrek het, het hy nog vas geglo dat daar 'n oplossing sou kom. ¹⁴⁾

Hy was altyd baie gelowig en het 'n onwrikbare geloof en vertroue in God gehad. Daarom het hy nie geskroom om mee te deel dat dit in 'n droom aan hom geopenbaar is dat daar geen oorlog sou wees nie. 'n Groot dier het hy op hom sien afstorm. Dit was 'n vreeslike monster wat soos 'n beer gelyk het. Hy het in die grootste nood verkeer omdat hy slegs sy knipmes by hom gehad het om hom te verdedig.

Wanhopig/...

10). Herinneringen, 1 Oktober 1913.

11). Slegs die besluite en nie die besprekings, is genoteer sodat dit nie moontlik is om vas te stel wat sy houding in die Uitvoerende Raad was nie.

12). Land en Volk, 20 Jan. 1905; De Volksstem, 7 Febr. 1911; Nico Hofmeyr: Zes Maanden bij de Commando's, bls. 9.

13). Ibid., blse. 9 en 10.

14). Ibid.

15). Ibid.

Wanhopig het hy sy nes oopgemaak, maar net toe die dier hom wou bespring, het hy voor hom neergeval en effens links van hom op sy regtersy doodstil gelê. By nadere ondersoek het hy uitgevind dat daar dik drade of toue om die dier se lyf gewikkel was sodat dit nie kon verroer nie. Hy het 'n eenvoudige uitlog aan hierdie droomgesig verbind. Die magtige dier het die Britse Ryk voorgestel, terwyl hy self die Transvaal en die toue en drade Europese gebeurtenisse wat Engeland verhinder het om die Transvaal aan te val, was. ¹⁶⁾

Onder hom op die wesfront van Christiana na Mafeking het Cronje gehad die burgers van Potchefstroom, Lichtenburg, Wolmaranstad, Marico, Bloemhof, Rustenburg en vanaf Mafeking noordwaarts die burgers van Zoutpansberg. Die plan was dat die burgers van Mafeking suidwaarts moes trek om later met die Vrystaatse kommando's teenoor Kimberley aansluiting te vind. ¹⁷⁾

Op 2 Oktober 1899 het Cronje sy generaals met ongeveer sesduisend burgers te Lichtenburg ontmoet. Die volgende dag het hy generaal Joubert getelegrafeer dat op 'n krygsraadsitting besluit is om die kommando's op die wesfront in twee te verdeel. Die kommando's van Zeerust, Rustenburg en Wolmaranstad moes regs van Mafeking laer trek, die kommando's van Lichtenburg en Potchefstroom links daarvan, terwyl die kommando van Bloemhof 'n geskikte plek moes kies en op verdere instruksies wag. Al die kommando's se/.....

16). Nico Hofmeyr, blse. 9 en 10.

17). Cecil Headlam : The Milner Papers, Vol. 11, bls. 548;
Gustav S. Preller: Talana, bls. 168.

se posisies moes ongeveer een uur afstand van die grens
18)
wees.

Hierna het Cronje met die kommando's van Potchef-
stroom en Lichtenburg, onder generaals H.R.Lemmer en J.H.
De la Rey respektiewelik, na Polfontein, 'n plaas ongeveer
vyf-en-twintig myl wes van Lichtenburg, opgetrek. Die kom-
mando's van Zeerust en Rustenburg onder generaal S.P.du
Toit van Wolmaranstad, het Cronje na Rooigrond, 'n paar duis-
end tree van die grens gestuur. Generaal J.P.Snyman aan die
hoof van die Marico- en Bloemhof-burgers het veertig myl
noord van Lichtenburg aan die Maloporivier posisie inge-
19)
neem.

Cronje het gesorg dat die grense deeglik gedek is
en alhowel hy geglo het dat die oorlog tog nog verhoed
sou word, het hy hom nietemin-gereed gehou om sy plig te
doen wanneer dit nodig was. As vyandelikhede begin sou
word, sou sy eerste taak wees om die verbindingskynies
van die vyand uit orde te stel. Dit was sy doel om Mafeking
met sy groot voorrade eerste aan te val. Om treinspore op
te breek sou hy 'n paar ysterstawe nodig hê. Hy het die
Kommandant-generaal getelegrafeer om hom solank honderd
20)
stawe vir hierdie doel te stuur.

Die Vrystaatse kommando's is op 2 Oktober ook op-
geroep. Die burgers van Winburg, Vrede en Harrismith moes
in /.....

18). K.G.332(3): 3/10/1899. (Telegram van genl.Cronje aan
die Komdt.-genl.);

Herinneringsaantekeninge van Genl.De la Rey, bls.3.

Hy gee die getalle tussen 7,000 en 8,300;

F.D.Conradie: Met Cronje aan die Wesfront, bls.24.

Hy gee tussen 6,000 en 7,000.

19). Herinneringen, 1 Oktober 1913

20). Leyds-Archief: S.S.Kabinet G.R. 1807/99; Historiese
Studies. Jaargang 4 Nr. 3 en 4. Okt.-Des., bls. 187.

in die rigting van De Beerspas, ^{beweeg,} terwyl die Bethlehem en Kroonstadkommando's op Bezuidenhoutpad aan die Natalse grens moes konsentreer. ²¹⁾

Die Republieke het nou kragdadig begin optree. Die ultimatum sou volgens die oorspronklike plan op 2 Oktober aan die Britse Agent oorhandig word, maar die Oranje-Vrystaat was nog nie gereed nie en het die Transvaalse regering versoek om die oorhandiging twee dae later uit te stel. Die Vrystaat het die verwickelinge baie verdraag . Op 4 Oktober was hulle nog nie bereid nie. In die Transvaal het dit ook nie te vlot gegaan nie. Kommandant-generaal Joubert het baie moeilikheid met die vervoer van die burgers ondervind. Die treine was oerwol en sy burgers het begin hongerly. Daar was ook 'n groot gebrek aan perdevoer. Wat hom veral baie gehinder het, was die feit dat hy niks van die Vrystaatse bewegings geweet het nie. ²²⁾

Die regering kon slegs antwoord dat die Vrystaat nog nie gereed was nie en dat president Steyn om verder uitstel gevra het. ²³⁾ Ook generaal Cronje se kommando's op die wesfront het onrustig geword. Op 4 Oktober het hy meer besonderhede in ^rverband met die bewegings van die Vrystaatse burgers gevra. Aan hom is meegedeel dat gedeeltes van hulle kommando's die grenslyn van Griekwalandwes tussen Jacobsdal en Boshoff beset het. ²⁴⁾

Cronje/...

- 21). Leyds-Archief: S.S. Kabinet G.R. 1807/99; Ibid.
 22). Ibid. : (Telegram van P.J. Joubert aan die regering, 4 Oktober 1899).
 23). Ibid. : 1842/ 99a: (Telegram van die regering aan Komdt.-genl. P.J. Joubert, 4 Okt. 1899).
 24). K.G.332(4) : 4/10/1899. (Telegram van die regering aan genl. P.A. Cronje).

Cronje was met sy kommando's op 5 Oktober op een uur afstand van die grens slaggereed.²⁵⁾ Die volgende dag berig hy die regering telegrafies dat dit nie sou help om die water uit die Maloporivier af te keer nie. Die inwoners van Mafeking sou nie op hierdie manier uitgedors word nie, want in en rondom die dorp het hulle genoeg water-voorrade gehad.²⁶⁾

Terwyl die burgers van die Suid-Afrikaanse Republiek op verdere bevele gewag het, het die spanning stadig na 'n klimaks gestyg. Die Oranje-Vrystaat se onbeslistheid het sorgwekkend geword. Op die 7 de Oktober toe die ultimatum oorhandig moes word, het die Vrystaatse regering vir 'n derde keer versoek om dit twee dae later te doen. Die Transvaalse regering was verplig om aan hierdie versoek te voldoen.²⁷⁾ Aan die Boeremagte is opdrag gegee om gedurende hierdie agt-en-voertig uur in hulle posisies te bly en geen beweging uit te voer wat aanleiding tot die oorlog kon gee nie.²⁸⁾

Op hierdie tydstip was die Boeremagte as volg versprei: Die Kommandant-generaal met sy hoofmag, bestaande uit die Bethal-, Heidelberg-, Krugersdorp-, Johannesburg-, Germiston-, Boksburg-, Pretoria-, Middelburg-, Standerton-, Ermelokommando's, met die Hollandse, Duitse en Ierse korpse gerugsteun/....

25). K.G. 332(5): 5/10/1899. (Telegram van genl. Cronje, Lichtenburg, aan die Komdt. 6genl.).

26). Ibid. : 6/10/1899. (Telegram. Ibid.).

27). Historiese Studies. Ibid., bls. 194.

28). K.G. 332 (6). Ibid.

gerugsteun deur die Transvaalse Staatsartillerie, 'n totale sterkte van ongeveer 11,000 man, het by Zandspruit en Wakkerstroomnek gelê naby die noordelike grens van Natal.²⁹⁾

Generaal L. Meyer met die kommando's van Vryheid, Utrecht, Wakkerstroom en Piet Retief het op die oostelike grens van Natal teenoor die Engelse mag te Dundee posisie ingeneem. Sy getalsterkte was ongeveer 2,000 man. 'n Afdeling Vrystaatse burgers met 'n getalsterkte van ongeveer 9,500, het weswaarts uitgestrek gelê. Hulle was die kommando's van Kroonstad, Winburg, Heilbron, Vrede, Harrismith en Bethlehem wat op die 2 de Oktober reeds daarheen opgetrek het.³⁰⁾

Onder Cronje op die wesgrens van die Transvaal was ongeveer 7,000 man. Die Vrystaatse magte wat die opmars van die Engelse magte by die Oranje-rivier moes teëhou en wat later by die Transvaalse kommando's moes aansluit, het 'n totale sterkte van ongeveer 7,500 gehad. Dit was die kommando's van Bloemfontein, Hoopstad, Jacobsdal, Boshoff en Ladybrand. Die Fordburgse en Bloemhofse kommando's, ongeveer 1,700 manskappe, was in die nabyheid van Veertienstrome saamgetrek om by die Vrystaatse kommando's aan te sluit. Die ander Vrystaatse kommando's ongeveer/.....

29). K.G.353; J.C.G.Kemp: Vir Vryheid en Reg. bls. 189.

Historiese Studies. Ibid., bls. 189.

30). Ibid.

ongeveer 2,500 man sterk, het te Bethulie, Aliwal-noord en Donkerspruit saamgetrek terwyl 'n afdeling van bykans duisend manskappe die Basoetogrens moes patrolleer.

Die orige gedeelte van die Transvaalse burgers was rondversprei. Die Zoutpansbergers en Waterbergers het die noordelike grens bewaak terwyl generaal Schalk W. Burger die Zwasielandgrens beskerm het.³²⁾

Toe die ultimatum oorhandig is, het die Britse regering tyd gekry tot Woensdagmiddag vyfuur, 11 Oktober 1899, om dit te beantwoord. Dinsdagmiddag om kwart-voor-elf het Chamberlain gekabel dat die voorwaardes deur die regering van die Suid-Afrikaanse Republiek gestel van so aard is dat Haar Majesteit se regering dit onmoontlik gegag het om dit verder te bespreek. Hierdie antwoord is deur die Britse Agent in Pretoria aan die regering van die Suid-Afrikaanse Republiek oorhandig.³³⁾

In Pretoria is die spanning gebreek. Die 11 de Oktober 1899 het aangebreek, die oorlogswolke het oor die Republieke toegesak:-

" De ramp waarmede wij zoo lang bedreigd zijn geworden is eindelijk over ons gekomen"

skryf F.W.Reitz dieselfde dag in sy ope brief aan die Oranje-Vrystaat, " en ons land zal in een/.....

31). Maurice: History of the War in South Africa, Vol.1, bls.49; J.C.G.Kemp, bls. 189.

32). Ibid.

33). Leyds: Tweede Versameling.Daal 11.Bylage C.

een bloedbad gedompeld worden. De oorlogzon is gerezen! Wat zal het einde zijn? Een verwoest en geknecht Zuid-Afrika, of een vrij Vereenigd Zuid-Afrika?"³⁴⁾

By Cronje op die wesgrens was dit alles still. Hy en sy kommando's was gereed en het met spanning die tyding van Pretoria afgewag. Hy het nog gehoop dat daar op die laaste oomblik 'n wending in die toestand van sake sou kom en dat bloedvergieting belet sou word. Daarom het hy ongeduldig die pad dopgehou. Fietsryers van Lichtenburg,³⁵⁾ sy naaste poskantoor, sou die berig bring.

Die middag om twee-uur het die langverwagte telegram met die volgende inhoud vir Cronje by Lichtenburg gearriveer: Die regering het megedeel dat so pas antwoord ontvang is dat Haar Majesteit se regering gewier het om die regering van die Suid-Afrikaanse Republiek se versoeke van 9 Oktober te oorweeg. Onder hierdie omstandighede sien die regering geen ander uitweg as om die Britse troepe op die grense van die Republiek met alle mag te bestry nie. Die Staatspresident en Uitvoerende Raad het reeds besluit dat hy kon aanval waar hy dit wenslik geag het. Hy moet die regering met sy bewegings op hoogte hou en alles in die werk stel om die onafhanklikheid van die land te verdedig/.....

34). Leyds Tweede Versameling. Deel 11. Bylage G?
J. Oosthuizen: Die Eerste Slag van die Tweede Vryheidsoorlog - Kraaipan. Historiese Studies. Jaargang 3, Nr. 2. Mei 1942, bls. 68.

35). Oswald Frank: Artikel in die Huisgenoot, 6 November 1936;
Historiese studies. Ibid., bls. 69.

Die rapportryers was van fietse voorsien.

dedig. Die Here is met hom en sy burgers en verleen Sy onmisbare seën aan die wapens van die Republiek sodat hulle regverdige saak kon seëvier. Krygswet is reeds afgekondig.³⁶⁾

Die telegram is dadelik na generaal Cronje gestuur. Na gewoonte was hy net besig om sy burgers in die aand-godsdienst voor te gaan, toe die twee rapportryers die telegram aan hom oorhandig.³⁷⁾ Hy het besef dat die langverwagte oomblik aangebreek het. Met 'n kort gebed het hy die verrichtings afgesluit, waarna almal onder die erns van die oomblik uitmekaar gegaan het.³⁸⁾

Toe Cronje die telegram lees, moes dit vir hom bepaald slegte nuus ingehou het, want hy het nie verwag dat die oorlog oor die twee Republieke sou losbreek nie. Maar hy het nie geaarsel nie. Noudat die vet in die vuur was, het hy na vore getree om soos voorheen die onafhanklikheid van sy land tot die uiterste te help verdedig. Die nuus is aan die burgers meegedeel.

Dit was oorlog !

36). K.G.332 : 11/10/1899. (Telegram van die regering aan genl.Cronje);
 Historiese Studies. Ibid., blse. 68 - 69.

37). Oswald Frank: Die Huisgenoot, 6 November 1936. Die twee fietsryers was Neel Maartens, seun van die Landdros van Lichtenburg, en Oswald Frank.

38). K.G.332 : 13/10/1899. Nr.6. (Telegram van genl. Cronje aan die Kommandant-generaal vervat in die telegram van die Staatssekretaris Afd.A. van die Kommandant-generaal).

